

SRBIJA, VELIKA MATJUŠKA RUSIJA I BUDUĆNOST KOSOVA

Kastore STRANO
(Castore Strano)

Odnosi sa Rusijom su duboko uticali na stavove i ponašanje Beograda još od samog osnivanja Srbije kao moderne države. Prenaglašen pokroviteljski odnos i posledice koje iz njega proističu. Podrška Moskve politici Beograda po pitanju Kosova i zavaravanje koje donosi status quo. Mogućnost evropskog braka

1.

Prijatelji se poznaju u nevolji. Kada se 24. januara prošle godine pojavio poduži izveštaj poznate američke think-tank organizacije International Crisis Group, koji je imao za cilj da započne novu kampanju za nezavisnost Kosova¹, rusko Ministarstvo inostranih poslova nije oklevalo sa reakcijom: „u dokumentu se ispravno procenjuje da je situacija u pokrajini složena i opasna“, izjavio je jedan od portparola, „ali su zaključci o načinu i mehanizmima rešavanja krize na Kosovu pogrešni“. Ministarstvo inostranih poslova, kada je reč o Srbiji, ni ne pokušava da izbegne sentimentalne tonove: „Rusija mora da vodi računa o posebnim istorijskim i kulturnim vezama koje spajaju dve nacije“². Ona se zaista držala toga još od prvih dana krize koja je dovela do raspada Jugoslavije početkom devedesetih godina, a takvu politiku zastupa i dan-danas, što se lako može uočiti kroz stavove o Kosovu: „očigledni znaci jačanja snaga koje žele nezavisnost po svaku cenu; radikalizacija albanske većine; nerešen problem izbeglica ... dovoljan su razlog za zabrinutost“ – izjavio je 11. februara zamenik ministra inostranih poslova Vladimir Čizov. „Nije moguće tvrditi da postignuti standardi zadovoljavaju zahteve demokratskog i multietničkog društva... (i zbog toga) verujemo da je preuranjeno tražiti konačno rešenje kosovskog problema.“³.

¹ ICG, Kosovo: Toward Final Status, Europe Report N 161, 24 januar 2005, www.icg.org

² *Russia disagree with ways of Kosovo settlement*, NOVOSTI, 29.1.2005, h. 14.25

³ *Russia wants international standards for Kosovo*, NOVOSTI, 11.2.2005, h. 12.40

Ovakav stav nije iznenadio nikoga u kancelarijama zapadnih zemalja, reč je o uobičajenom diplomatskom odgovoru koji potvrđuje neraskidivo istorijsko prijateljstvo. Reč je o bukvalno shvaćenoj solidarnosti koja svoje korene vuče iz mita o panslavizmu. Velika Matjuška Rusija koja ne zaboravlja svoju dečicu kada se nađu u nevolji i spremno hita da ih zaštiti svojim majčinskim zagrljajem. Ali da li je to baš tako? I da li je baš uvek bilo tako?

2. Osećaj pripadnosti složenom slovenskom svetu i poriv za diferencijaciju identiteta u okviru dve mnogoljudne imperije koje su dominirale Balkanskim poluostrvom tokom XIX veka činili su osnovu dva nacionalna projekta koji su u to vreme imali ogromnu važnost za Srbe. Prvi je bio ilirski, koji se pre svega odnosio na kulturu. Njega su priželjkivali lingvisti poput Vuka Karadžića i Ljudevita Gaja, koji je imao ante litteram viziju Jugoslavije. Drugi je pak bio Načertanije, nacionalni projekat Ilije Garašanina. On se razvijao iz istih osnova, ali je najveći značaj pridavao teritorijalnom pitanju i verskoj pripadnosti⁴.

S druge strane, Rusija je, ne časeći časa, 1804. godine priskočila u pomoć Srbima tokom Prvog srpskog ustanka koji je ujedno otvorio sezonu pobuna naroda u Otomanskom carstvu. A kada su srpski knezovi, od bune protiv dahija, u kojoj su sebe videli kao saveznike velikog vezira, čiji je cilj ponovno uspostavljanje postojećih zakona, prešli na opštenarodni i rušilački ustanak i zatražili autonomiju od Carigrada, Rusija nije oklevala da priskoči u pomoć. Štaviše Velika Matjuška odigrala je ulogu babice jer je potpomogla rađanje nacionalne svesti. Knezovi su shvatili da uz pomoć Moskve mogu da zatraže mnogo više od uspostavljanja poreskog i zakonskog reda u Beogradskom pašaluku, čije je narušavanje i dovelo do bune i intervencije velikog vezira. Njihov cilj postao je da samostalno upravljaju teritorijama na kojima žive. Stoga su postali neprijatelji samog Carstva, a time su uspeli i da udovolje nedovoljno definisanim zahtevima elite balkanskog građanskog društva koja je postala svesna da okamenjena mrežna struktura otomanskog carstva mora da se modernizuje⁵. Tako je započeta evolucija ka nacionalnim, državnim i sekularnim entitetima. U tom procesu odrastanja Rusija je svakako morala da ima značajnu ulogu: ona je bila ne samo sjajan uzor moćne slovenske, pravoslavne, na-

⁴ STEFANO BIANCHINI, *Sarajevo, le radici dell'odio. Identità e destino dei popoli balcanici*, Roma, 1993; TIM JUDAH, *The Serbs. History, myth and destruction of Yugoslavia*, Yale University Press, New Haven – London, 1997, str. 48–72; JOHN R. LAMPE, *Yugoslavia as history. Twice there was a country*, Cambridge University Press, New York, 1996, str. 39–70

⁵ MARCO DOGO, *Storie Balcaniche. Popoli e Stati nella transizione alla modernità*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, str. 1–59. Up. i GEORGES PREVELAKIS, *Les Balkans. Cultures et géopolitique*, Paris, Nathan, 1994

cionalne države, sa razvijenim institucijama i kulturom, već je istovremeno bila i konkretan saveznik kako na bojnopolju tako i u diplomatskim krugovima. Ovakva interakcija sa Rusijom dovela je do sazrevanja nacionalne svesti vođa srpskog naroda i do istovremene radikalizacije njihovih ciljeva.

3. Vratimo se sada na plan psihoanalitičke metafore. Novorođena srpska nacija imala je, kao i mnoga druga srećna deca, brižnu majku punu ljubavi, koja je svom detetu pomogla da poraste i uobliči vlastiti identitet uključujući i „narcistički“ instinkt (koji se kada je reč o srpskom narodu zaista veoma razvio...). Ali kao i u svakoj dobro smišljenoj bajci, Velika Matjuška, uvek spremna da pruži pomoć i utehu, ubrzo se pretvorila u groznu maćehu. Rusija je morala, budući da ju je 1812. godine napao Napoleon, da sklopi mirovni ugovor sa sultanom i da prepusti srpske pobunjenike na milost i nemilost „strašnoj aždaji“. Mnogo je ljudi pobijeno ili odvedeno u ropstvo, Beogradskim pašalukom ponovo su zavladaali Turci, a novorođena srpska nacionalna svest morala je da shvati bolnu istinu da je Velika Matjuška ponekad brižna zaštitnica, a ponekad bezosećajna i neshvatljivo okrutna. Ova smena majčinske ljubavi i netrpljivosti obeležiće celo odrastanje moderne srpske nacije i uticaće na razvijanje njenih strahova i neuroza.

Napoleonov pad, 1814–1815. godine, poklopio se sa Drugim srpskim ustanom. Sultan je, da bi se spasao besa Velike Matjuške kojoj ruke više nisu bile vezane, odmah odlučio da prizna autonomiju beogradskom okrugu pod vlašću Miloša Obrenovića. Tako je uz blagoslov Moskve stvorena moderna srpska država. U narednim godinama Srbija je uspela da ojača svoju autonomiju i proširi svoju teritoriju, a sve to uz blagonaklnost i konkretnu pomoć Rusije koja je postala zaštitnica svih pravoslavnih naroda u Otomanskom carstvu.

4. Možda činjenica da nam psihoanalitička pripovest tako dobro pomaže da objasnimo istoriju ovog odnosa i nije potpuno slučajna. Da vidimo da li nam ranije upotrebljene metafore mogu pomoći i u daljem toku. U narednim godinama porodica je počela da se proširuje, Srbija je dobila mnogo braće i sestara. A jedna od njih, kao što se često dešava u bajkama, uspela je da iz srca Velike Matjuške istisne Srbiju. Gestrateški položaj Bugarske u XIX veku bio je najprimamljiviji u očima Moskve zbog toga što je postojala mogućnost da Bugarska svojim daljim širenjem dosegne dva topla mora, Crno i Egejsko. Ta činjenica toliko je opčinila Veliku Matjušku da je ona na svaki način htela da zadovolji ambicije Sofije, pa je sve više i više zanemarivala Srbiju. Štaviše, puštala je da novopridošla sestra ponižava stariju. Tako se u trenutku svog državnog punoletstva, 1878. godine, kada joj je na Berlinskom kongresu i formalno priznata nezavisnost, Srbija našla u užasnoj situaciji jer je bespošted-

na borba među braćom imala presudan značaj za njen razvoj. Pokušala je sve ne bi li ponovo zadobila majčinsku ljubav i zatražila od Velike Matjuške da je zaštiti od navalentne sestre. Ali ona nije imala sluha za njene vapaje. Došlo je čak i do rata sa Sofijom (1885. godine) ali je Srbija pretrpela poraz, a Moskva nastavila da podržava projekat Velike Bugarske⁶. Da bi se odbranila od nasrtljive sestre, sirota Srbija morala je da se baci u zagrljaj najbližeg „Vuka“ u evropskoj šumi XIX veka. Zatražila je zaštitu od Beča. U tom neprirodnom zagrljaju umalo nije izgubila svest o svom ponosnom i narcističkom identitetu, koji je razvila pod okriljem Velike Matjuške, te je malo nedostajalo da se vrati na status vazalne države. Spasla se zahvaljujući tragičnom unutrašnjem sukobu koji se završio atentatom na kralja, državnim udarom i smenom dinastije Obrenović dinastijom Karađorđević. Ali nikada više nije stekla onakvo bezbrižno i potpuno poverenje u Veliku Matjušku kao iz prvih idiličnih dana svoga postojanja .

Posle tolikih trauma u detinjstvu i mladosti, pritešnjena između Vuka na planini i Aždaje u dolini, nikada sigurna u zaštitu moćne majke, opkoljena braćom i sestrama siledžijama, u stalnoj groznici, mlada Srbija razvila je raznorazne strahove, neuroze i manije gonjenja koje je neće napustiti ni u zreloj dobi. Morala je da trpi nasilje jačih, a ponekad je iskaljivala svoj bes nad slabijima. Vuk ju je proždrao, ali je vaskrsnula kako bi stupila u brak sa partnerima koji su sledili ilirski san. Možda se ponadala da će na taj način svoj izmučeni identitet učiniti manje tragičnim i slađim. Ali čak joj ni ta metamorfoza nije pomogla da razjasni i razreši svoje odnose sa Velikom Matjuškom. Između 1944. i 1945. godine uspela je da se, plativši bolnu cenu, instinktivno istrgne iz njenog slasnog zagrljaja... Zbog toga je nekoliko godina kasnije bila izbačena iz socijalističke kuće, ali su naredne decenije označile možda najbolji period u njenom životu. Potom su krajem osamdesetih i početkom devedesetih traume i paranoje vezane za identitet ponovo isplivale na površinu, pa je njen brak propao. Srbija je pomislila da zatraži povratak pod majčinski krov koji je napustila mnogo godina ranije, ali je shvatila da je Velika Matjuška u međuvremenu ostarila, postala slaba i nesposobna da joj stvarno pomogne, jer se i ona našla pred razvodom i neizbežnom metamorfozom.

5. Sada kada malo bolje poznajemo porodičnu priču, možemo na trenutak da zaboravimo metaforu i da se vratimo na početno pitanje. Pokušajmo da shvatimo kakvi odnosi između Moskve i Beograda vladaju danas. Koji su raz-

⁶ Jasno je da ovde pričamo bajku iz ugla mlade Srbije. Nekom drugom prilikom probaćemo da je proživimo u ulozi mladane Bugarske ili da na nju gledamo očima Velike Matjuške.

lozi stalne ruske podrške i usklađivanja politike sa srpskim zahtevima, naročito kada je reč o Kosovu.

U toku poslednje dve decenije i Srbija i Rusija našle su se, naravno svaka na različitom stepenu, pred istovetnom pojavom bolne promene identiteta države. Obe su se iz izrazito složenih socijalističkih federacija pretvorile u mnogo manje države. One su i dalje ostale multietničke, ali je zbog umanjene veličine nacionalni karakter postao mnogo izraženiji. Zbivanja na Balkanu prethodila su raspadu Sovjetskog Saveza. Stoga se ne treba čuditi da je Moskva najpre u Jugoslaviji, a potom i u Srbiji i Crnoj Gori, ustvari videla paradigmu. Balkanski događaji ne samo da su bili prethodnica, već su na neki način mogli da utiču i na njena unutrašnja zbivanja. Gorbačovljev SSSR borio se kako je znao i umeo protiv raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, zato što je to bila najava istovetne sudbine Sovjetskog Saveza. I Putinova Rusija ponaša se po istom principu. Kada posmatra problem Kosova ne može a da ne primeti konceptualne analogije sa Čečenijom i Dagestanom. Upravo to je razlog što sa tolikim žarom podržava poziciju Beograda. Zalaže se za nepromenljivost evropskih granica na etničkom principu jer bi svaka promena sigurno ohrabrila raznorazne muslimanske secesionizme, bilo da je reč o njenom slabšem kavkaskom truhu ili o centralnoazijskim teritorijama.⁷

Sve dok se Rusija bude zalagala za to da se očuva status kvo, kao instrument unutrašnje konsolidacije i načina da se povrati uticaj na susedne zemlje, ona će podržavati stav da Kosovo ne sme u potpunosti da se odvoji od Beograda, kao i da Podgorica ne može da napusti srpsko-crnogorsku Federaciju. S druge strane podsticanje separatizma u Abhaziji, Južnoj Osetiji ili Transnistriji predstavlja taktičku stranu ruske politike a ne njen strateški aspekt. Taj aspekt ima za cilj stabilizaciju svih oblasti za koje je Rusija zainteresovana a ne rasplamsavanje sukoba.

Dakle jasno je da Beograd, u svojim nastojanjima da ograniči i ublaži štetu pretrpljenu na Kosovu, može da računa na solidarnost Moskve. Ona je pre posledica opšteg političkog interesa nego nekakvog strasnog zanosa. No da li je reč o taktičkoj ili strateškoj saglasnosti? Drugim rečima, da li možemo da budemo sigurni da se opšti strateški interesi Moskve i Beograda podudaraju i savršeno poklapaju? Da li i jedna i druga zemlja treba da teže da se što duže očuva evropski status kvo?

6. U suštini u snovima Srbije već duže vremena prisutna je jedna nova pojava. Sve šiparice na svetu poznaju tu tajanstvenu i osetljivu noćnu senku ko-

⁷ Pogledati uvodnik koji je napisao LUCIO CARACCILO kao i članak koji je napisala MARGHERITA PAOLINI u ovom broju.

ja boje čini jarkim, a uvelo cveće ponovo oživljava. Ali kada je reč o modernim ljudskim odnosima, taj Princ na belom konju sve češće priskače u pomoć i ulepšava noći čak i starijim damama, istraumiranim propalim brakom i raznoraznim nedaćama koje takva situacija donosi sa sobom. On ih ponovo navodi na drevni mit o novom početku.

Da li zaista postoji Princ na belom konju, tako dugo neuhvatljiv i možda neshvaćen? Da li posle mnogobrojnih nesporazuma on već duže vremena šalje jasne poruke Srbiji? Savet Evrope u Kopenhagenu je u decembru 2002. godine svrstao sve zemlje Zapadnog Balkana u potencijalne kandidate za prijem u Evropsku Uniju. Šest meseci kasnije na samitu u Solunu, gde se pod predsedateljstvom Grčke održao susret između čelnika Evropske Unije i zemalja Zapadnog Balkana, usvojen je dokument „Solunska agenda za Zapadni Balkan: u pravcu evropske integracije“, koji je potvrdio i naglasio želju Evrope da privije na svoja nedra Srbiju i ostale balkanske zemlje, naravno, pod uslovom da se one značajno približe evropskim modelima i zakonodavstvu. Već krajem 2002., a naročito tokom 2003. godine, tadašnji Predsednik Evropske komisije, Romano Prodi, bez oklevanja je svrstavao Srbiju i druge zemlje Zapadnog Balkana u buduće granice Evrope. Potom je Savet Evrope, u martu 2004. godine usvojio i dokument o partnerstvu sa Srbijom i Crnom Gorom, uključujući i Kosovo, u kojem se od Beograda i Podgorice traži čitav niz reformi. On jasno ukazuje na koji način može da se odvija „proces stabilizacije i pridruživanja“ koji bi doveo do priključenja Srbije i Crne Gore Evropskoj Uniji. Uskoro će se pojaviti i Studija o izvodljivosti koja bi trebalo da potvrdi da je zaključenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (ASA) između Evropske Unije i Srbije i Crne Gore moguće. Zatim će se naravno pristupiti praktičnim pregovorima i potpisivanju sporazuma. Dakle Beograd će moći da zatraži da bude primljen u Evropsku Uniju i da i formalno postane kandidat za pridruživanje. Savet Evrope bi potom, na predlog Komisije, mogao da otpočne pregovore za prijem koji bi na kraju čitavog niza značajnih zakonskih usklađivanja otvorili Beogradu vrata Evrope.

Srbija i Crna Gora je otpočela, iako prilično sporo i uz mnoštvo dvosmišlenih poteza, proces približavanja Evropi. No nalazi se na samom začelju liste „potencijalnih kandidata“. Plaća danak vlastitoj izvršnoj lenjosti, političko-institucionalnoj dvosmišlenosti i kulturnoj krutosti. Da se vratimo na našu metaforu, čini se da na nju utiču neprimerenost vlastitog identiteta i ostaci neuroze koji uzrokuju poremećaj vida. Evropa je s druge strane nabusit i sitničav Princ, a ponekad i prilično krut. Traži da se veza bazira na pravilima igre koja on određuje. Ali ponekad zna da bude i tolerantan: kada je u septembru 2004. godine uvideo da ne postoji mogućnost da se vlasti u Beogradu i Podgorici dogovore oko nekih suštinskih pitanja, odlučio je da se odrekne usklađivanja ca-

rinskog sistema Srbije i Crne Gore, što je ranije postavljeno kao preduslov za nastavak pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju. Umesto toga definisan je metod „dvostrukog koloseka“, što praktično znači da će svaka od dve republike, u raznim oblastima, samostalno izvršiti usklađivanje sa evropskim standardima. Dakle krutost nije lišena izvesne lucidnosti. Ona je u ovom slučaju oduzela politički alibi Đukanovićevoj Crnoj Gori, koja mnogo više voli da raspreda o približavanju Evropi nego da u stvarnosti sprovodi neophodne reforme.

Danas se po pitanju evropske perspektive slažu svi značajni politički činioci. Koštunica, Tadić, Drašković, Labus imaju istu ideju vodilju u svom političkom delovanju. Dakle Srbija želi da stupi u novi brak i da se oslobodi duhova prošlosti. Namerava da se ponovo sretne sa likovima iz bajke koji su u međuvremenu takođe porasli: sa nekadašnjim bračnim partnerima, sa braćom i sestarama, s Vukom koji je u međuvremenu postao prijatelj, a jednog dana čak i sa aždajom koja je u međuvremenu postala dobra. Kao na bezbrižnom ostrvu bajkovitog kraja filma „Underground“ Emira Kusturica. Ali u ovom slučaju bez potmulog početka novog brodoloma.

7. Stigli smo do veoma značajnih odgovora na postavljena pitanja sa samog početka. Ako ruski strateški interes na Balkanu jeste da se održi status kvo, Beograd ima novi istorijski cilj u svojoj spoljnoj politici, a to je priključenje evroatlantskoj zajednici. Samim tim suštinski će se na istorijski revolucionaran način promeniti hiljadugodišnji status kvo koji se ukorenio na tobožnoj liniji razdvajanja dve civilizacije. „Velika Matjuška“ će morati tome da se prikloni jer će integracija Balkana u Evropu na kraju krajeva označiti i kraj separatističkih i partikularističkih previranja koja nju duboko potresaju. A s druge strane, sve i da hoće, ona nema načina da spreči ovaj drugi brak koji će nadoknaditi raniju štetu. Ali sigurno je i to da Rusiji nije interes da pomogne nezajažljivom Zapadu da proguta još poneku teritoriju. Srbija, radi ostvarenja svog sna, svoj pogled treba da okrene ka Briselu i da ga barem delimično skrene sa Velike Matjuške. Mora da ima na umu da je „stabilizacija“ o kojoj joj Evropa govori bolje rešenje nego da se održava status kvo, koji je tako drag Moskvi, zato što podrazumeva pokretanje efikasnih promena.

I kosovski čvor, ako se gleda kroz prizmu evropskih ambicija, dobija drugačiju dimenziju. Prestaje da bude jedina, visceralna referencija srpskih težnji i delovanja, već se uklapa u kontekst mnogo šire vizije. Naravno da je neophodno ostvariti čitav niz promena kako bi se dobio evropski pasoš, ako ni zbog čega drugog a ono zbog toga što se moraju odrediti teritorijalni i institucionalni okviri državnog entiteta koji traži da bude primljen u evropsku porodicu. To ne mora da bude predskazanje drakonskih odricanja između ostalog i zbog

toga što bi svakoj vlasti u Beogradu problem nekompatibilnosti sa Kosovom predstavljao veoma ozbiljan problem od kojeg bi mogao da zavisi i njen opstanak. No, neophodno je da se mentalno prihvati mogućnost evolucije s obzirom na to da predstoje razgovori o konačnom statusu pokrajine. Međunarodna zajednica o tome sada već otvoreno govori, a početak rasprave planiran je u drugoj polovini godine. Sve opcije su u opticaju osim povratka na stanje pre 1999. godine i očuvanja postojeće situacije: široka autonomija u labavoj konfederaciji Beograd–Podgorica–Priština, uslovljena i ograničena nezavisnost, evropski protektorat koji tek treba jasnije definisati, možda čak i podela pokrajine... A kada taj proces započne, Beograd mora da bude spreman i svestan da se suočava ne samo sa veoma važnom partijom za budućnost Kosova već i sa mogućnošću da ubrza svoj put približavanja Evropi. A ubrzavanje procesa je veoma važno, a možda i neophodno. U diplomatiji nijedna odškrinuta vrata ne ostaju stalno otvorena. Kolebanje javnog mnjenja, ne samo u Francuskoj već i u drugim državama, po pitanju prijema Turske, jasno pokazuje da inercija može da promeni pravac i da postoji mogućnost da na površinu ispliva staro nepoverenje. Diskusija o granicama Evrope može da dovede do novih nemira, ovoga puta u okviru Evropske Unije, a ne treba zaboraviti ni to da drugi pretendenti, poput Juščenkove Ukrajine, već pokušavaju da se domognu ulaznice za Evropu. Zbog toga bez oklevanja treba iskoristiti otvorena vrata i što pre otpočeti sa efikasnim ostvarivanjem zadate dinamike. Istorija bi ponovo mogla da promeša karte na stolu za kojim igra Srbija.

Rusija će biti dragoceni saveznik kako bi se izbegle opcije koje Srbija najmanje želi kada je reč o Kosovu i kako bi se ostvarila oprezna i progresivna rešenja koja bi bila najprikkladnija za konkretne interese, za sentimentalne porive, pa čak i za krhku unutrašnju stabilnost Beograda. Srbija će još jednom morati da se obrati Velikoj Matjuški, ali će odnos biti dijametralno suprotan nekadašnjem. Ovaj put Srbija može, sa praktičkog stanovišta, da se posluži brigama i strahovima Moskve kako bi ostvarila najpovoljniji mogući rezultat kada je reč o Kosovu, a da istovremeno načini i korak napred ka braku sa Evropom. Dakle Srbija mora da zauzme stav odrasle osobe i da ostvari potpuno novi psihološki odnos sa Velikom Matjuškom koji bi bio preduslov da se Srbija definitivno oslobodi bauka i noćnih mora iz detinjstva i mladosti i da bezbrižno kroči u zrelo doba.

Preveo Aleksandar Levi